

השדכן במשפט העברי
(מראשית הופעתו עד תקופת ה"שולחן-ערוך")

מאת

ד"ר ש. שילה

א. סקירה היסטורית

1. התפתחות מוסד השדכנות במשפט העברי

הופעת השדכן בחברה היהודית, ובהתאם לכך גם בספרות ההלכתית, היא מאוחרת יחסית. הוא מוזכר לראשונה במחצית השנייה של המאה ה-12. אולם, החל מעת זו הוא מופיע לעתים תכופות בספרות ההלכה, וניכר כי השדכן תקע יתד בחברה היהודית. את זמן הופעתו, אפשר להסביר, לדעתנו, על רקע השינויים שחלו בדיני הנישואין שבדיני ישראל.

להלכה, ובמידה מסוימת גם למעשה, היה מוסד השידוכין נהוג עוד בתקופת התלמוד¹. ברם, כל עוד טכס הנישואין היה מורכב משני יסודות נפרדים: קידושין (או אירוסין), ונישואין, שלא נערכו בזמן אחד, לא היה צורך בקיום הסכם פורמלי קודם בין שני הצדדים. הקידושין, או האירוסין, שנערכו זמן רב לפני הנישואין מלאו, במידת-מה, את תפקיד השידוכין. אולם, "התפתחות המנהגים הביאה, בסוף המאה הי"א ובתחילת המאה הי"ב, בכל ארצות המערב, בצרפת ובאשכנז, בספרד ובצפון אפריקה, לידי התמוגגות סדור הקדושין והחופה לטכס אחד... בד בבד עם התפשטות מנהג זה בא תהליך אחר שהכשיר את הקרקע להתפתחות זו: חיזוק השידוך כיון למוסד משפטי מוצק שבא למלאות בהיים את מקומם ותפקידם של האירוסין הקדומים"². תופעה ראויה לציון היא, שלא נמצאו שדכנים אצל יהדות ספרד, למרות שבמרכז האשכנזי ובמרכז הספרדי נהגו אותם העקרונות בעניני טכסי השידוכין והנישואין³.

2. המקורות ההלכתיים הראשונים בהם מוזכר השדכן

בעיות הלכתיות בנוגע לשדכנות מופיעות לראשונה אצל שני גדולי ההלכה מסוף המאה ה-12 ותחילת המאה ה-13: רבנו שמשון משנץ (Sens)⁴, ורבנו שמחה משפירא⁵ (Speyer). מדברי רבי שמשון משנץ עולה כי פרנסה זו חדשה יחסית, וכי אינה מן

1 עיין קידושין, ט' ע"ב; שם, י"ב ע"ב.

2 א. ח. פריימאן, סדר קידושין ונישואין אחר התיבת התלמוד, ירושלים, תש"ה, עמ' ל"א-ל"ב.

3 A. A. Neuman, *The Jews in Spain*, Philadelphia, 1948, כרך ב', עמ' 25.

4 רבי שמשון בן אברהם משנץ, נפטר ב-1230 בערך.

5 רבי שמחה ב"ר שמואל משפירא, חי במאה ה-12 ותחילת המאה ה-13.

המכובדות. לדבריו, "אין אדם מת בזה לעסוק בדברים הללו בשכר מועט... שאדם מת בייש ליטול שכר מועט על כך ומבזים אותם השומעים". רבנו שמשון עמד על כך, שפעם היו עושים עסקי שדכנות בחינם, אך עתה גובים עבור זאת שכר. בשל העובדה שהעוסק בכך מתבזה, מגיע לו שכר מרובה. עם זאת, רבנו שמשון עמד גם על כך שלא כל אחד מוכטר לדברים כגון אלה: "דהדבר ידוע שיש בני אדם (שנאוי) [שנאוי] פנים ונשמעים איש להברו זה יותר מזה (כ) [ד]איכא אינשי דגייסי גבי הדדי ופעמים שנשמע לעצתו יותר מלגדול הימנו, וראוי זה לשכירות גדול יותר מאדם אחר שאין נשמע לו כמוהו, וגם היא אינה רוצה לגלות עצתה לכל אדם והאי צנוע לה טפ"י".⁵ אף רבנו שמחה צידד במתן שכר גבוה לשדכנים, בהשיבו לאותה שאלה שבה דן ר' שמשון. במקום מגוריו של רבנו שמחה, בשפירא, היתה כבר השדכנות ידועה ומקובלת, והוא העיד על כך: "ודאי מעשים בכל יום להרבות בשכר השדכנים". רבנו שמחה דן על שדכנים וסרסורים בעניני מקח וממכר יחד, הוא עמד על כך שאין לאמוד את פעולתם של השדכנים, או הסרסורים, בקנה מידה רגיל, מאחר שלעתים עבור דבור פה בעלמא מגיע להם שכר מרובה, ואין שדכן אחד, או סרסור אחד, דומה לחברו. רבנו שמחה השווה את מקצועם של הסרסור והשדכן למקצוע עתיק עוד יותר: "...ומחמת חיבת המקח מרבה שכר גדול לסרסור על דיבור. צא ולמד משוק של זונות. יש קונה נשכרת בפרוטה ויש זונה נשכרת בד' מאות זהובים".⁶

3. השדכן ער נרוש ספרד

במאה ה-13 נעשה מקצוע השדכנות גפוך יותר, והמהר"ם מרוטנבורג (Rothenburg o/T) דבר על שדכן, ש"עיקר אומנותו בכך". עם זאת, ניכרת נטיותו להגביל את משכורתם של השדכנים. עובדה זו עולה הן מתשובות המהר"ם, והן מהערת תלמידו המובהק בשולי תשובה אחת. בתשובה נאמר, כי המהר"ם נהג לצמצם את משכורתם של השדכנים, ותלמיד המהר"ם הוסיף על כך: "מפני בני ארפורט".⁷ נראה, שהשדכנים מבני ארפורט (Erfurt) נהגו לגבות סכומי כסף גבוהים מהצדדים אותם שדכו. הבנה מרובה לקשיים הכרוכים בפרנסה זו גילו תלמידיו של המהר"ם, המרדכי,⁸ ורבי חיים ב"ר יצחק אור זרוע.⁹ המרדכי העיד: "כי כמה שדכנים יגיעים לריק ומוציאים הרבה ואינם מצליחין ומפסידין טורחם ויציאותם".¹⁰ ואילו רבי חיים אור זרוע כתב: "כאן שבאומנותו ידע לעשות מה שאין כל אדם יכול לעשות".¹¹ כזכור, לא היו שדכנים, בספרד ולפי מיטב ידיעתנו אין מקור כל שהוא בספרות ההלכה, מלבד מה שנביא להלן, המזכיר מציאותם של שדכנים בספרד. באלפי תשובותיו

5 אור זרוע, בבא קמא, פרק י', סי' תנ"ז.

6 שם.

7 רבי מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג, 1215—1293.

8 שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"פ, סי' תחקנ"ב.

9 רבי מרדכי ב"ר הלל, 1240?—1298.

10 רבי חיים ב"ר יצחק אור זרוע, סוף המאה ה-13.

11 מרדכי, בבא קמא, סי' קע"ג.

12 שו"ת ר"ח אור זרוע, סי' ג'.

השדכן במשפט העברי

של הרשב"א¹³, מוזכרת שדכנות רק פעמיים. בטאלה אחת, שספק אם נשלחה לרשב"א מספרד, מוזכר ענין זה דרך אגב, והרשב"א לא הגיב עליו כלל¹⁴. מהשאלה השניה בה הוזכר ענין זה, נראה לנו שהרשב"א לא הכיר את מוסד השדכנות. הרשב"א נשאל בדבר הפרת התחייבות לשדכן לשלם לו שכר שדכנות לאחר הנישואין. השאלה, כפי שהיא מופיעה בקובץ תשובות הרשב"א, היא פשוטה וברורה בהחלט. ברם, בפתיחת תשובתו העיר הרשב"א שלטון השאלה "מבולבל מעט", והוא פרש את העובדות המועלות בשאלה באופן אחר. הוא כתב שכנראה התכוון השואל למקרה בו אדם עשה שליח לקדש אשה והתחייב לשלוח כי ישלם לו שכר טרחתו, ואחר כך חזר בו. כנראה שהרשב"א לא הבין כי המדובר בשדכן מאחר שהוא לא הכיר מקצוע זה, ולפיכך פרש את השאלה כפי שפרש¹⁵.

ראיה נוספת נמצא בספרו של רבנו ירוחם בן משולם¹⁶. במקום אחד בספרו הוא מביא ציטטה מדברי רבו, הרא"ש¹⁷, בנוגע לשדכן. מבלי לציין זאת, מוסיף רבנו ירוחם כמה מילות הסבר משלו למלה "שדכן": "פירוש, סרסור ההולך ומתפטר בענין נישואין"¹⁸. ספר הלכות זה שנכתב בספרד והיה מיועד לבני ספרד, חייב היה להיות מזבן לקוראיו. כנראה, מאחר ששדכן לא היה מוכר לבני ספרד, הוסיף רבנו ירוחם את הסברו. נוכל לעמוד על כך כי תוספת זו היא מפרי עטו של רבנו ירוחם רק אם נשוה זאת לדברי הרא"ש במקורם.

במאה ה-14 התפתחו עסקי השדכנות באשכנז ובצרפת עד כי הם היו מקור פרנסה חשוב לרבני הדור. נראה, שלעתים קבלו מנהיגי הדור מנופול על כל עסקי השידוכים, ואי אפשר היה להינשא ללא תיוכסם. טענתו של אחד מגדולי ההלכה בצרפת מסוף מאה זו ומתחילת המאה הבאה אחריה, שנאמרה תוך כדי ויכוח עם חכם אחר, משקפת, אם פחות אם יותר, את מצב העניינים בעת זו. וכך קבל רבי יעקב ב"ר מתתיהו מצרפת לפני הריב"ש¹⁹: "...רבני הזיווגים הדייגים פורשי מצודות על הגזל אם כסף ואם סגים משכחי רברבי וזוטרי שקלי בהדיהו הכפירים שואגים על התמס ואין מציל מידם. ותחת כבודם כל הפוגע בו אין לו תקנה זה יכאב וזה יחבש זה יפשיט וזה ילבש ירוצו לעשות חתונים ושכרם מרובה על הנדון אין בארץ איש רשאי לשדך בנו ובתו בחשאי בלא רשות רבני מתא ולהם יובל שי"²⁰.

התעסקותם של רבני הדור בענייני שידוכין, למרות שזכתה לביקורת, הוסיפה מימד

- 13 רבי שלמה בן אברהם אדרת, 1235–1310.
- 14 עיין שו"ת הרשב"א, סי' ע"ט: "...ועניני הסרסורא מעצמן ידועים הן בענין מקח וממכר ובענין זיווגין...".
- 15 שו"ת הרשב"א, ח"ד, סי' רנ"ח. שאלה זו באה מהעיר הספרדית אושקה (Huesca), וכנראה, בניגוד לנוהג המקובל בספרד, מישהו הבטיח לפלוני לשלם לו דמי שדכנות.
- 16 רבי ירוחם בן משולם, תחילת המאה ה-14.
- 17 רבי אשר בן יחיאל, 1250–1327.
- 18 תולדות אדם ותוה, חלק חוה, נתיב כ"ב, חלק ג'; דברי הרא"ש הם בפסקי הרא"ש, קידושין, פרק ב', סי' ז'.
- 19 רבי יצחק בן ששת, 1326–1407.
- 20 שו"ת הריב"ש, סי' רס"ח. ועיין שו"ת הריב"ש, סי' קצ"ג, בה מובאת עדות על הנוהג להודקק לשדכן באשכנז בסוף המאה ה-14.

של חשיבות וכבוד למקצוע זה. תלמידו של רבי יעקב מולין, המהר"ל²¹, גדול חכמי אשכנז בתקופה זו, מספר על רבו כי: "מהית הרב לגופו הרוב היה שכר שדכנות שהיה כותב ושולח מכתב ידו בכל המדינה לזוג בתולות ונערים כי כל הארץ היו מקשיבים לו, ואחרי דברו לא שינו"²². במאה ה-15 הגיע מקצוע השדכנות לשיא פריחתו, ומעיסוק בווי, כפי שראינו בדברי רבנו שמשון משנץ, הפך לעיסוקם של גדולי התורה, עיסוק שיש לו שכר מרובה בצידו, כפי שר' ישראל מברונא (Brünn)²³ תלמידו של המהר"ל העיד: "וגבי שדכנות רגילי נמי ליתן הרבה, לכן פסקתי כדלעיל"²⁴.

4. השדכן אחר תקופת גרוש ספרד ער תקופת השלחן ערוך

רק לאחר גרוש ספרד התחילו אף יוצאי ספרד להכיר ולהשתמש במוסד השדכנות. על כך מצויות עדויות מהמאה ה-16 על יהודי תורכיה²⁵ ועל יהודי אלג'יר²⁶. אולם, כנראה שברוב המרכזים היהודיים לא היתה זו עוד פרנסה מכניסה כפי שהיתה במאה שקדמה לה. אמנם, באלג'יר כתב רבי אברהם אבן טוואה²⁷: "דבדברים אלו [שכר שדכנות] דרכם להרבות"²⁸. לדבריו, בדרך כלל היה זה מקרה נדיר, "רחוק", כאשר השדכן לא הצליח במשימתו, אך מתורכיה ופולין עולים הדים אחרים. המהרשד"ם²⁹ מתורכיה, כתב כי: "ואפי' גובה אינו גובה הכל ואע"פ שמן הדין יכול לתבוע שכרו בב"ד, מ"מ אין מנהג לדקדק כ"כ בדברים כאלה בזמננו זה"³⁰. ואילו המהרש"ל³¹, בן פולין, בדונו בשאלת שכרו של השדכן, העיר: "ואם היה בא דין לפני הייתי חוקר בעיר שישלם לפי הפחות אשר הנהיגו שדכנים אחרים בתוך העיר"³². עיון בדברי בן דורו ובן ארצו של המהרש"ל, רבי מרדכי בעל ה"לבושים"³³, מבהיר את דברי המהרש"ל. וכך כתב: "דשדכנין מצויין לו הן ואין צריך לפסוק עליו הרבה יותר ממה שרגיל". במקרה שהמשתדך הבטיח לשדכן סכום גבוה, פסק בעל ה"לבוש", בניגוד להלכה המקובלת, כי אין צריך לכבד התחייבות מעין זו, וקבע: "ומשטה בו"³⁴.

לאור ההבדל בנידון בין המרכזים האשכנזיים לבין המרכזים הספרדיים, ולאור העובדה שרק במאה ה-16 חדר השדכן לקהילות היהודיות הספרדיות, אין זה פלא שרבי יוסף קארו³⁵ בשלחן ערוך לא הוזכר כלל נושא זה. יתר על כן, ברור בהתלט מדוע

21 רבי יעקב סגל, נפטר 1427.

22 מנהגי מהר"ל, ע"ג; דפוס ווארשה, תרל"ד, ג"ו, ב'.

23 רבי ישראל בן חיים מברונא, נולד 1400.

24 שו"ת מהר"י ברונא, סי' ג'.

25 שו"ת מהר"י בן לב, ח"א, כלל י"ז, סי' ק' (צט); שו"ת מהרשד"ם, אהע"ז סי' רי"ב; שם, סי' ר"ל; שם, ח"ד, סי' שמ"ג; שו"ת ראנ"ח, סי' ג'.

26 תשב"ץ, חוט המשולש, ח"ג, סי' כ'.

27 המאה ה-16.

28 שם.

29 רבי שמואל בן משה די מדינה, 1506—1589.

30 שו"ת מהרשד"ם, חלק אה"ע, סי' ר"ל.

31 רבי שלמה לוריא, 1510—1573.

32 ים שלמה, בבא קמא, פרק י', סי' ל"ט.

33 רבי מרדכי בן אברהם יפה, 1530—1612.

34 לבוש עיר שושן, סי' רס"ד, סע' ז'.

35 רבי יוסף ב"ר אפרים קארו, 1488—1575.

השדכן במשפט העברי

הרמ"א³⁶ ראה צורך להשלים את החסר, ובשלושה מקומות נפרדים³⁷, הוסיף דינים הנוגעים לענייני שדכנות. נדון בדברי הרמ"א לגופם בחלקו השני של מאמרנו.

ב. סקירה משפטית

דיו השדכן דומה בעניינים רבים לדין הסרסור, ותביעתו לקבלת שכר גידונה ככל תביעה רגילה.

1. עשיית קנין עם שדכן

הדעה המקובלת היא שלצורך מתן תוקף להסכם שבין השדכן למשתדך אין צורך בעשיית קנין פורמלי, בדומה להלכה בדבר שכירת פועלים. הלכה זו נפסקה לראשונה על ידי רבנו שמה משרא, בדונו בדין השדכן³⁸, ונמצאנה גם אצל רבי יצחק מוינא³⁹, רבי מרדכי ב"ר הלל⁴⁰, רבי חיים אור זרוע⁴¹, המהרשד"ם⁴², רבי אברהם אבן טוואה⁴³, רבי שלמה לוריא⁴⁴ ומהריב"ל⁴⁵.

2. כמירה בהסכם השדכנות

הלכה אחרת שגידונה רבות, היא כפירת צד אחד בעצם ההסכם עם השדכן. יש מחלוקת בין הפוסקים אם הכופר בהסכם חייב שבועה דרבנן — שבועת היסט — במקרה שלתובע אין כל סיוע לטענתו ("דררא דמונא"). בעיה זו הועלתה גם בנוגע להסכם עם השדכן. מחלוקת זו בדבר שבועת היסט בהקשר עם שדכנים, עולה מדיונים שבהם דגו חכמי התלכה הלכה למעשה בתביעות מעין אלו. בין החכמים הקובעים במפורש כי על המשתדך שנשא להשבע במקרה שהוא כופר בענין ואין "דררא דמונא", גמנים: רבנו שמשון משנץ⁴⁶, רבי ישראל מברונא⁴⁷, ורבי משה איסרליש⁴⁸. בין הפוסקים את הכופר בהסכם מלהשבע, גמנים: רבנו שמהה משפירא⁴⁹, ומהר"ם מינץ⁵⁰. מדבריהם של המהר"ם מרוטנברג ותלמידו רבי מרדכי ב"ר הלל משתמע שגם הם סברו כך⁵¹.

36 רבי משה ב"ר ישראל איסרלש, 1530—1572.

37 הגהות הרמ"א לשלחן ערוך חושן משפט, סי' פ"ז, סעי' ל"ט; סי' קפ"ה, סעי' י'; סי' רס"ד, סעי' ז'.

38 אור זרוע, שם.

39 רבי יצחק בן משה מוינא (נפטר 1260). מובא בשו"ת ר"ח אור זרוע, סי' ג'; תשובות בעלי התוספות, סי' קכ"ד.

40 נדרכי, שם.

41 שו"ת ר"ח אור זרוע, שם; תשובות בעלי התוספות, שם.

42 שו"ת מהרשד"ם, חלק אה"ע, סי' רי"ב.

43 תשב"ין, חוט המשולש, שם.

44 ים של שלמה, שם, סי' ל"ח.

45 רבי יוסף אבן לב, 1500—1580. שו"ת מהרי"ב בן לב, שם.

46 מובא בים של שלמה, שם, סי' ל"ט.

47 שו"ת מהרי"ב ברנא, שם.

48 הגהות הרמ"א, שו"ע חושן משפט, סי' פ"ז, סעי' ל"ט.

49 שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"פ, סי' תצ"ט.

50 רבי משה בן יצחק סגל מינץ, מאה ה"ט. שו"ת מהר"ם מינץ, סי' ע"ד.

51 שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"ל, סי' ש"ח; מרדכי, שם.

כשהמחלוקת שבין המשתדך לשדכן אינה בנוגע לעצם קיומו של הסכם שדכנות, אלא לפרטי ההסכם בלבד, חייב המשתדך להשבע לשדכן⁵². וכמו כן, אם בנוגע לתביעות אחרות שבין הצדדים צריך המשוך להשבע לשדכן, מגלגלים עליו גם שבועה זו בדבר קיומו של ההסכם בינו לשדכן⁵³.

3. שכר שדכנות משאין הסכם שדכנות

ההלכה קובעת, כי אם אדם עושה מלאכה עבור חברו מבלי להוכיר את שכרו כלל, ההנחה היא, שהוא עושה זאת על מנת לקבל שכר, מלבד כמה מקרים היוצאים מן הכלל, והשאלה היחידה שעל חכמי ההלכה לפסוק היא – מהו גובה השכר? הלכה זו נוהגת גם אצל השדכן שלא קבע מראש שהוא תובע שכר עבור עמלו. הלכה ברורה בנידון בנוגע לשדכנים נמצא אצל חכמי ההלכה במאות ה-15 וה-16.

לדעת רבי ישראל מברונא, שכר השדכן צריך להקבע על ידי שלושת טובי העיר, בהתאם למנהג המקום, ולפי גודל הוצאות השדכן. וכך הוא השיב: "יתן לשדכן ג' טובי העיר לפי המנהג בכה"ג, ויערכו אם הוציא שמעון השדכן עליו הרבה"⁵⁴. בן דורו של מהר"י ברונא, רבי משה מיניץ, פסק גם הוא שיש לתת לשדכן סכום כסף מסוים, אף אם לא התנו על כך במפורש מלכתחילה⁵⁵. במאה ה-16 כתב המהרש"ל שיש לתת שכר לשדכן, אולם, הוסיף כי אין לתת סכום גבוה, כפי שלעתים, או ברוב המקרים, נוהגים, אלא, והוא העיד על עצמו: "אם היה בא דין לפני, הייתי חוקר בעיר שישלם לפי הפחות אשר הנהיגו שדכנים אחרים בתוך העיר"⁵⁶. המהרש"ל לא הביא סימוכין לדעתו, אך כנראה שהוא ביסס את דבריו על הגמרא במסכת בבא מציעא⁵⁷, הפוסקת שפועלים שלא התנו על גובה שכרם יקבלו לפי השער הנמוך ביותר הנהוג במקום. על מקרה בו הוסכם כי ישולם שכר לשדכן, אך גובה הסכום לא נקבע מראש, דן רבי מנחם מריקנטי⁵⁸. הוא פסק כי גובה השכר צריך להקבע: "לפי הענין, לא לפי הטורח"⁵⁹. מדבריו של רבנו מנחם מריקנטי לא עולה בבירור אם הוא סבר כן גם במקרה שלא הוסכם מראש כלל על תשלום שכר, אך קרוב לדאי שזו דעתו גם במקרה כזה.

4. חזרה מתנאי ההסכם עם השדכן

כפי שראינו, שוה בדרך כלל, דינו של השדכן לזה של הסרסור, אולם חכמי ההלכה קבעו גם כמה הבדלים בדיניהם. אחד ההבדלים הבולטים ביותר, בא לידי ביטוי בבעיה שנידונה ביותר מבין השאלות הקשורות לענייני שדכנות, והיא זו: לעתים קרובות היו מתנים עם השדכן שישלמו לו סכום גבוה, וכשהגיע הזמן לשלם לו את שכרו, היו החייבים טוענים כי אין לשלם לו אלא שכר הראוי לו כפי טרחתו. ואמנם, לעתים היה השדכן

52 מרדכי, שם.

53 שו"ת מהר"ם מיניץ, שם.

54 שו"ת מהר"י ברונא, שם.

55 שו"ת מהר"ם מיניץ, שם.

56 ים של שלמה, שם, סי' ל"ט.

57 בבא מציעא, ע"ה, ע"ב.

58 סוף המאה ה-13 ותחילת המאה ה-14.

59 פסקי ריקנטי, סי' תצ"ה.

טורת טרחה מעטה ומנסה אחר כך לגבות את כל הסכום עליו הסכימו הצדדים מראש. היו בעלי הלכה שניסו לדמות בעיה זו למקרה שהובא בגמרא בדבר "הרי שהיה בורת מבית האסורין והיתה מעבורת ("ספינה רחבה שעוברים בה רוחב הנהר" — רש"י) לפניה. אמר: טול דינר והעבירני, אין לו אלא שכרו"⁶⁰. משמע, יש לקבל במקרה זה טענת "מטטה אני בכ".

שאלה זו הועלתה לראשונה בפני רבנו שמשון משנץ ורבנו שמחה משפירא. שניהם לא קבלו את טענת "מטטה אני בכ" בנידון. רבנו שמשון משנץ עמד על תכונות האופי המיוחדות הנדרשות משדכן טוב, תכונות וכשרים שקשה להעריך את שוויים. מהד גיסא, המבקשת את עצתו של השדכן "אינה רוצה לגלות עצתה לכל אדם והיא צנוע לה טפ"י, ומאידך גיסא, יש אנשים שלדבריהם ניתנת אוזן קטבת, ויש אחרים שאין שומעים להם. ועוד, כבר עמדנו על כך שבזמנו של רבי שמשון משנץ היה מקצוע השדכנות בזוי, ולכן עמד על כך רבנו שמשון כי מגיע לעוסק בכך שכר מרובה: "אין אדם מתבזה בדברים הללו בשכר מועט". מסקנתו של רבי שמשון משנץ היתה, כי מגיע לשדכן כל סכום הכסף שהוסכם עליו מראש. אף רבנו שמחה משפירא פסק כך. גם הוא נימק זאת בכך שמהשדכן נדרש כשרון מיוחד; שמנהג המקום הוא "להרבות שכר השדכנים", וכי דין שדכן הוא כדין כל פועל המקבל את שכרו בהתאם למה שהסכים מראש עם מעבידו⁶¹. עמדה זו נתקבלה גם על ידי חכמי ההלכה בדור שלאחרי רבי שמשון ורבי שמחה — רבנו ברוך ממגנצא (Mainz)⁶² בספרו ספר החכמה⁶³ ורבנו רבי שמואל מבאמברג (Bamberg)⁶⁴. אחת הראיות המעניינות ביותר שהובאו על ידי הפוסקים לכך, שלשדכן יש זכות לקבל את כל סכום הכסף עליו הוסכם מראש, היתה הלכה שנפסקה על ידי אחד מגדולי בעלי התוספות — הר"י הזקן⁶⁵.

בימי הביניים נהוג היה להשתמש בכישוף כדי למצוא אבידה, או גניבה. הר"י נשאל בדבר אחד שהבטיח לקוסם סכום כסף רב באם יאתר את נכסיו הגנובים. הקוסם עשה את מלאכתו, הגניבה נמצאה, והוא תבע את שכרו המלא. ואילו הנתבע, שרכושו נמצא, רצה לשלם לקוסם רק שכר טרחה רגיל. דברים אלה הובאו בפני הר"י הזקן, והוא פסק שהנתבע חייב לשלם את כל סכום הכסף עליו הוסכם מלכתחילה, וכי אין לקבל את טענתו כי: "שיחק בו". והר"י הוסיף: "בדבר זה רגילין לתת יותר ויותר מכדי טרחו". פסק זה היווה תקדים חשוב לקביעת שכרו של השדכן. נפסק, כי כיום שהר"י קבע שיש לשלם לקוסם את כל מה שהוסכם עליו מראש, כן הדין לגבי שדכן, מאחר שאין למדוד מלאכות אלו רק כפי הטרחה שיש בהן, מאחר ולא כל אחד יכול להצליח בכגון זה⁶⁶. גדול הדור במחצית השניה של המאה ה-13, המהר"ם מרוטנברג, חלק על הלכה זו. המהר"ם הבחין, בתשובה שכתב, בין אדם שעיקר פרנסתו משדכנות, לבין אדם שאין

60 בבא קמא, קט"ו, ע"א.

61 אור זרוע, שם.

62 רבי ברוך בן שמואל ממגנצא, נפטר 1221.

63 עיין שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"פ, סי' תצ"ח, תצ"ט; מרדכי, בבא קמא, סי' קע"ב.

64 רבי שמואל בן ברוך מבאמברג. שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"פ, סי' תש"ו.

65 רבי יצחק ב"ר שמואל, המאה ה-12.

66 ספר מצוות גדול, עש"ו, סי' מ"ד; שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"פ, סי' תצ"ט; י. בוק, למעלה מן

החושבים, תל-אביב, תשכ"ח, עמ' 48—50.

עיקר פרנסתו מכך. בנוגע לשכרו של אדם שעיקר פרנסתו אינה משדכנות, קבע המהר"ם כי אין לשלם לו אלא שכר טרחתו, למרות שקודם לכן הוסכם אחרת. ראיתו של המהר"ם מרוטנבורג היא מהגמרא בבבא קמא, בדבר "אדם שהיה בורח מבית האסורין והיתה מעבורת לפניו", אותה גמרא בה דנו ר' שמשון משנץ ורבי שמחה משפירא, ואשר הנסיון להקיש ממנה לגבי שדכן נדחה על ידיהם. לא כן סבר המהר"ם. לדעתו, אדם הרוצה להתחתן והמבקש שידוך, דינו כאדם הבורח מבית האסורים והמבקש מקום מפלט. כפי שבמקרה של הבורח מבית האסורים מוכן הבורח לנקוב בסכום העולה בהרבה על המגיע לבעל המעבורת עבור טרחתו, והמשפט העברי רואה במתחייב כמי שלא התכוון ממש לסכום זה, כן דינו של מי שנודר לשדכן כי ישלם לו סכום גבוה יותר משכר טרחתו. ברם, במקרה שעיקר פרנסתו בכך, "וקרוב לו דאי שהוא מרויח מצד אחר כל כך אם לא מתעסק בשליחותו של זה", חייבים לשלם לו את כל השכר שהוסכם עליו מראש. אף להלכה זו הביא המהר"ם סימוכין מהגמרא, ושוב הוא הדגיש בתשובתו: "דאין ליתן לו שכרו משלם ממש אלא היכי שקרוב לו דאי שהוא מפסיד כל כך מצד אחר"⁶⁷.

נראה ששיטת המהר"ם בנידון היא: (א) במקרה שעיקר פרנסתו של השדכן אינה באה לו משדכנות, אין לו זכות לתבוע את שכרו על פי ההסכם, אלא רק לפי שכר טרחתו. (ב) במקרה שעיקר פרנסתו של השדכן היא משדכנות, עליו להוכיח כי מאחר שעסק בשידוך זה נגרם לו הפסד, וכי הסכום שהוסכם עליו מראש הוא שווה להפסדו. (ג) למרות שדבר זה לא נכתב במפורש על ידי המהר"ם, עולה מכאן שבמקרה ששדכן שעיקר פרנסתו מכך יוכיח שודאי היה מרויח בעיסוק אחר סכום העולה על המגיע לו עבור טרחתו בשדכנות, וסכום זה פחות מהסכום שהובטח לו, הוא זכאי לגבות את סכום הכסף שהפסיד בגלל עיסוקו בשדכנות, היינו, יותר משכר הראוי לו עבור טרחתו, אבל פחות מהמוסכם ביניהם.

ברם, דעתו של המהר"ם אינה ברורה די צרכה, כי במקום אחר, בחידושו, הסתפק המהר"ם גם בנוגע לשדכן שעיקר פרנסתו מכך, אם מותר לו לגבות את כל הסכום שהוסכם עליו. בתשובה שהבאנו פסק המהר"ם שמגיע לו כל הסכום שהובטח לו, אולם רק בנסיבות מיוחדות. בחידושו פסק: "ורפיא בידיה אי דמיא לסיפא והבא להוציא צריך בראיה ברורה". גם כאן לא שלל המהר"ם מכל וכל את האפשרות של תשלום הסכום שהוסכם עליו, אבל יש בדבריו נימה נוקשה יותר בדבר העדר זכותו של השדכן לתבוע את כל הסכום שהוסכם עליו⁶⁸.

נראה בבירור שהמהר"ם לא הסכים עם דברי קודמיו. תלמידו, רבי מרדכי ב"ר הלל ניסה לשכנעו שאין גישתו צודקת, וכי הוא תולק על כל חכמי ההלכה שקדמו לו שדנו בבעייתו זו. וכך העיד בעל המרדכי: "ואמרת לפני מורי שכן ראיתי ולא תשיגה. ושוב מצאתי כן... ושוב הרצו הדבר לפני רבנו מאיר שכן ראו בספר המצות ולא תשיגה"⁶⁹.

67 שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"ל, ש"ח; השו"ת מרדכי, בבא קמא, סי' קע"ב-קע"ג; שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"פ, סי' הצ"ח-תצ"ט; שם, סי' תתקנ"ב; שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"ק, סי' קכ"ג; תשובות מיישניות, ספר נזיקין, סי' כ"ב.

68 תשובות מיישניות, שם.

69 מרדכי, שם, סי' קע"ב.

השדכן במשפט העברי

יתירה מזו, נראה לנו שהמהר"ם לא רק חלק על קודמיו, אלא אף על דבריו שלו שנכתבו במקום אחר, בנוגע לזכותו של סרסור לגבות את השכר שהוסכם עליו מלכתחילה, וכך כתב המהר"ם: "דכשהוא מוכרו אז נוטל שכר כפלי כפלים מטורחו ולהכי טורח בחנם מעיקרא שיטול הרבה אם יגמור המקח"⁷⁰. מדוע אם כן סטה המהר"ם מרוטנברג מדברי קודמיו, ואף לא הלך בדרך בה נקט בנוגע לדינו של סרסור? יתכן שהסיבה לכך אינה נעוצה דוקא בנימוקים הלכתיים, אלא בשל המציאות ששררה בתקופת המהר"ם—גבית סכומים מופרזים כדמי שדכנות. רמז לכך נמצא בדברי תלמידו של המהר"ם שערך את תשובותיו. אף הוא תמה על כך שהמהר"ם לא השגיח בדברי קודמיו, ובסיום התשובה בה קבע המהר"ם את עמדתו בנידון, הוסיף התלמיד: "לא רצה לחזור מפני בני ארפורט"⁷¹. יתכן שאצל בני ארפורט היה שכיח הנהוג לגבות דמים רבים כשכר שדכנות, וכדי להפך נהוג זה סטה המהר"ם מדברי קודמיו, ואף מעמדתו הוא בדבר סרסור רגיל, ופסק כפי שפסק.

בתשובתו שהזכרנו בראשית דיוננו, סיים המהר"ם את דבריו במקרה שבא לפניו: "וכבר מעשה בא לידי בשדכן אחד שנשתלח לכאן לדבר באשה אחת ונדר לו הבעל כך וכך ממון, וכאשר בא לכאן וגמר בזיווג (ותבע) [תקע] גם האשה ואמר גם את נדרת לי כך וכך כשבאחי אליך... שהרי אפי' לפי דבריו לא נתחייבה כלום שהרי לא הפסיד בשבילה כלום ממלאכתו ומרוויח שלו בלאו הכי היה טורח בזה השליחות משום הבעל וקל להבין"⁷². לכאורה, גישתו של המהר"ם תמונה במקצת. מדוע פטורה האשה מלשלם ומותר לה לחזור בה מדבריה, הרי גם היא נהנתה מעשיית השידוך? ברם, נראה כי המהר"ם היה עקבי בשיטתו. לדעתו אין אדם חייב לשלם עבור פעולה שהשגי ממילא חייב היה לעשותה. במקום אחר נשאל המהר"ם בדבר סב שנדר לבנו כי יתן לו סכום כסף על מנת שילמד את נכדו, בנו של הבן המוזכר. לאחר זמן חזר בו הסב מהתחייבותו, ובנו תבעו לשלם את מה שהבטיח. מתשובת המהר"ם בנידון אנו לומדים כלל חשוב, וזה לשונו: "כיון דשמעון (התובע) לאו עני הוא ומצוה ללמד את בנו... ולא רצה ללמדו ונדר לו ראובן (הנתבע) מעות כדי שיקיים מצוה המוטלת עליו, מצי אמר משטה אני כך"⁷³. היינו, התחייבות לשלם לאדם עבור דבר שהוא חייב לעשותו ממילא אינה תופסת. כמו במקרהו של האב שחייב ללמד את בנו, כן במקרה שהובא לפנינו בדבר השדכן שחייב היה לטרוח ממילא עבור הגבר, בשני המקרים הנ"ל התחייבות נוספת על ידי אדם שלישי, באותו דבר שכבר מחויב לעשות או התחייב לעשות, אינה תופסת.

פסק ההלכה של המהר"ם מרוטנברג בדבר שלילת זכותו של שדכן לתבוע את הסכום המוסכם נדחה, בדרך כלל, בדורות שלאחריו. תלמידו של המהר"ם, רבי חיים אור זרוע, פסק בעקבות אביו, שסמך ידיו על דברי רבנו שמשון ורבנו שמחה⁷⁴. רבי ישראל מברונא, בן המאה ה-15, פסק בהתאם לדעת המקובלת שקדמה להמהר"ם⁷⁵. כך פסקו

70 מרדכי, בבא מציעא, ס"י ש"ט; שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"פ, ס"י תקמ"ז.

71 שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"פ, ס"י תקנ"ב.

72 שו"ת מהר"ם ב"ב, ד"ל, ס"י ש"ח.

73 תשובות מיימוניות, ספר משפטים, ס"י ס"ד.

74 שו"ת ר"ח אור זרוע, שם.

75 שו"ת מהר"ם ברונא, שם.

במאה ה-16: המהרש"ם⁷⁶, רבי אברהם אבן טוואה⁷⁷, מהר"י בן לב⁷⁸, ורבי שלמה לוריא⁷⁹.

הראנ"ח⁸⁰, הוא בלבד פסק כהלכת המהר"ם, אך לא מטעמו, אלא משום שלדעתו במקום שיש מחלוקת בין הפוסקים – המוציא מחברו עליו הראיה⁸¹.

למרות שרבי יוסף אבן לב חלק על המהר"ם, הוא ניסה להסביר את שיטתו, בהסתמכו על דעה שהובעה על ידי רבנו חזקיה ב"ר יעקב ממאגדיבורג, בן המאה ה-13, בהסבירו את הלכת הבורח מבית האסורים. לדעת רבי חזקיה מותר להשתמש בטענה "משטה אני בך", רק במקרה שהנתבע חייב היה לעשות מה שעשה בשל המצוה שבדבר. בעל המעבורת חייב היה להעביר את הבורח בגלל המצוה שבדבר, ולפיכך מותר לו לבורח לטעון "משטה אני בך" כשנדרש לשלם לבעל המעבורת שכר גבוה מדי. בהתאם להסבר זה, טען מהר"י בן לב, יש להבין את גישת רבי מאיר מרוטנברג. ואלה דבריו: "שאני אומר דמהר"ם דווקא בשדכנים דהוי דבר מצוה לוווג זיווגים הוא דקאמר דאין לו אלא שכר טרחו דומיא דההיא דמי שהיה בורח מבית האסורים. אבל בדבר הרשות, כיוצא בנידון דידן מהסכסוכים, מודה מהר"ם ז"ל דיהבינן להו כל מה שהתנו עמו"⁸².

למרות העובדה שמתחילת הדיון בנושא זה עד לימיו של הרמ"א פסקו רוב חכמי ההלכה, שהמשתדך חייב לשלם לשדכן מה שהוסכם עליו מראש, בהגותו לשלחן ערוך דחה הרמ"א דעה זו, והוא קבל, הלכה למעשה, את שיטת המהר"ם מרוטנברג. וכך כתב: "דבר שדרך ליתן הרבה כגון השבעת שדים, או רפואה, חייב ליתן לו כל מה שהתנה עמו. ובשדכנות אין לו אלא שכרו אע"פ שהתנה עמו לתת לו הרבה"⁸³. ברם, דין זה תמוה כי באחת מתשובותיו⁸⁴ נטה הרמ"א לקבל את הדעה החולקת על המהר"ם. בתשובה זו הביא הרמ"א את דברי רבנו שמחה ואת התומכים בו, והציג את דעת המיעוט, שהיא דעת המהר"ם, ואף הזכיר כי גם הרא"ש⁸⁵ באחת מתשובותיו סבר כדעת המהר"ם, אך לא קבל את דעת המיעוט, וכנראה ששינה את דעתו בזמן כותבו את הגהותיו לשלחן ערוך. יתכן אף שהרמ"א פסק כפי שפסק בהגותו, מאחר שחשב כי יש ללכת בשלחן ערוך כעקבות שני הגדולים: המהר"ם והרא"ש. אולם, לדעתנו, הרא"ש לא פסק כך בתשובתו, והמעין בתשובה הנ"ל יווכח לדעת שהרא"ש דן בשאלה אחרת, ולא בשאלה שלפנינו. מדבריו האחרונים של הרא"ש בתשובה זו משתמע שהיה ער לבעיה שלפנינו, אך לא נקט עמדה ברורה בנידון. ועוד, מנימת דבריו עולה כי לא סבר בנידון כרבו המהר"ם. וכך העיר הרא"ש בקצרה בסיום תשובתו: "...ויש מרבתי שמדמין שכר שדכנין להיתה מעבורת לפניו".

76 שו"ת מהרש"ם, חלק אבהע"ו, סי' רי"ב.

77 תשב"ץ, חוט המשולש, שם.

78 שו"ת מהר"י בן לב, שם.

79 ים של שלמה, שם, סי' ל"ח.

80 רבי אליהו בן חיים, 1530–1610.

81 שו"ת ראני"ח, שם.

82 שו"ת מהר"י בן לב, שם.

83 הנהגות הרמ"א לשו"ע חו"מ, סי' רס"ד, סצ' ז'.

84 שו"ת הרמ"א, סי' פ"ז.

85 שו"ת הרא"ש, כלל ק"ה, סי' א'.

5. אשה פנויה המתקשרת עם שדכן

לפני רבי שמואל די מדינה, המהרש"ד⁸⁶, הועלתה בעיה חשובה, בעיה שלא הועלתה קודם לכן, ותמוה הדבר כיצד לא זכתה שאלה זו לדיון עד לזמן זה. השאלה פשוטה בתכלית. לפי המשפט העברי, בעל אינו חייב בתשלום חובות אשתו אותם התחייבה לשלם לפני נישואיה. לעומת זאת, כל נכסיה של האשה הופכים משך זמן הנישואים, למעשה, אם כי לא להלכה, לנכסי בעלה. לפיכך, במקרה שאשה קבלה את עזרתו של השדכן והשתדכה, הוא לא יוכל לתבוע את המגיע לו לאחר נישואיה, למרות שטרם נישואיה התחייבה לשלם, כי, כפי שנראה להלן, הדעה המקובלת היתה שאין לשדכן זכות לתבוע את שכרו עד שבני הזוג ינשאו. לבעיה זו לא נמצא פתרון, והמהרש"ד⁸⁶ פסק במקרה שבא לפניו, כי השדכן לא יכול לתבוע לא את הבעל ולא את האשה⁸⁶.

6. זמן סיום תפקידו של השדכן

הבדל בולט אחר בין הסרסור לשדכן, הוא ההבדל שבין זמן סיום פעולת הסרסור, לבין זמן סיום פעולתו של השדכן.

זכות השדכן לקבל שכר, בדומה לזכותו של כל מתווך רגיל, עומדת לו רק לאחר שגמר את פעולתו. השאלה היא – מה ראו חכמי ההלכה כגמר פעולתו של השדכן? האם גמר הפעולה אינו אלא כאשר בני הזוג באים בברית הנישואין ממש, וכל עוד לא נישאו אין לו לשדכן ולא כלום, או, האם יש לראות את גמר פעולתו של השדכן בעצם הסכמתם של הצדדים להנשא זה לזו, ובמקרה זה, אף כאשר הנישואין לא יוצאים לפועל, יכול השדכן לגבות את המגיע לו על פי ההסכם, או על פי המנהג.

הדעה המקובלת היא, שמלאכת השדכן לא הגיעה לידי גמר עד שהצדדים לא נישאו ברם, יש מקרים בהם התנו המשותף והשדכן אחרת, דהיינו, כדברי רבנו שמחה: "אם היה התנאי לתת לו חצי זקוק על מנת שיתפס לכונסה הרי (i) [ג]מר פעולתו כשמתפייס⁸⁷. וכך כתב רבי מרדכי ב"ר הלל: "אם נדר שמעון ט"ו דינר בשביל שכר טרחה שטרם ללכת לשם א"ע" פ"ש לא נתקיים הזיווג חייב"⁸⁸. רבי ישראל איסרליין⁸⁹ קבע שברית הנישואין היא גמר פעולתו של השדכן, אך הוא גם הצביע על נוהג אחר שהיה קיים באוסטריה הצפונית: "בסתמא אין נוהגין בגבולינו לגבות שום שכר שדכנות אלא א"כ יגמרו הנישואין. בגליל העליון נוהגין לגבות מיד אחר שהושם הקנס, משא"כ בגבולנו"⁹⁰. כוונת רבי ישראל איסרליין בציינו את הומון "שהושם הקנס" היא לזמן בו מגיעים שני הצדדים להסכם שאם יפרו השידוכין יחויבו בקנס. הרמ"א, בהגהותיו לשלחן ערוך, פסק הלכה למעשה, שכשאין הסכם אחר בנידון בין שני הצדדים, גמר המלאכה של השדכן הוא בזמן הנישואין בלבד. וכך כתב הרמ"א, על יסוד הדברים שהבאנו עד עתה: "השדכן הוי כמו סרסור. ואם השדכן רוצה שישלמו לו מיד שכר שדכנותו והבעלים אינם רוצים לשלם עד הנישואין, תלוי במנהג המדינה. ובמקום שאין מנהג הדין עם הבעלים ובמקום שאין צורך לשלם לו עד הנישואין

86 שו"ת מהרש"ד, חלק אה"ע, סי' ר"ל.

87 אור זרוע, שם.

88 מרדכי, בבא קמא, סי' קע"ג.

89 1460–1390.

90 פסקי בורא"י, סי' פ"ה.

אם חזרו בהן ומתחרט פטורים הבעלים מלשלם לו שכרו, אלא אם התנו בהדיא, על מנת שיתפייס, ואז צריך לשלם לו מיד אפי' חזרו בהן.⁹¹ ברם, המהרש"ל, בן דורו של הרמ"א, סבר אחרת. לדעתו, גמר מלאכת השדכן היא כאשר שני הצדדים הסכימו הסכם פורמלי ביניהם שיתחתנו, ובאם יפרו את הסכמתם יחויבו בתשלום קנס, בהתאם למנהג המקובל. לאחר שנוצר הסכם זה מגיעים לשדכן דמי שדכנותו. הנימוק שעמד מאחורי קביעתו של המהרש"ל הוא: מאחר ואם אחד הצדדים יפר את ההסכם ירויח מכך הצד השני, מדוע ירויח זה ואילו השדכן יצא קרח בלא כלום. המהרש"ל אמנם סייג את הלכתו בתנאי שאחד הצדדים אמנם גבה את הקנס, ואילו במקרה שמאיוזו סיבה אי אפשר לגבות את הקנס, כגון, שהמפר הוא אלם, לא מגיע לשדכן מאומה עבור טרחתו.⁹² כך גם סבר רבי מרדכי יפה, בן דורם של המהרש"ל והרמ"א ותלמיד הרמ"א.⁹³

כפי שכבר ראינו, עד לשלחן ערוך רווחה בדרך כלל ההלכה שהשדכן אינו גומר את מלאכתו עד לזמן הנישואין. מצבו של הסרסור היה שונה, בדרך כלל. למרות שאין אצל הראשונים דיון יסיר לגופו של ענין, נראה שההלכה הרווחת היתה שגמר פעולתו של הסרסור הוא, או כשהצדדים הגיעו להסכמה עקרונית ביניהם⁹⁴, או כשעשו קנין⁹⁵, ולא כשהעיסקה הגיעה לידי גמר ממש — מסירת החפץ הנמכר ותשלום הכסף. על ההבדל המהותי בין סרסור לבין שדכן, במיוחד בהקשר לבעיה זו, עמד רבי יחזקאל לנדאו⁹⁶ בעל ה"נודע ביהודה", מגדולי האחרונים. דבריו מבהירים את העקרון שעמד מאחורי דבריהם של הראשונים שקבעו כי גמר פעולתו של שדכן אינו בהגיע הצדדים לידי הסכם, ודבריו גם מהווים סיכום המבהיר את ההבדל שבין מתווך רגיל לבין שדכן: "והנה בעסק השידוכין ידוע שהפרש גדול יש בין שידוך למקח, כי בעסק המקח אין שם דברים אמצעיים והמקח תלוי רק בדמים וכשנתרצו שני הצדדים בדמי המקח שזה רוצה למכור בסך זה וזה רוצה לשלם סך זה אין שם שום פרטים אחרים וכיון שהסרסור הביא אותם לעמק השוה בסך הדמים כבר נגמר הדבר ולא נשאר שום עיכוב רק הקנין... אבל בשידוכין הדבר ידוע שיש הרבה פרטים כי אף שנתרצו שני הצדדים בסך הגדן של כל אחד ואחד יש עוד הרבה פרטים כמו התחייבות מזונות ודירה להווג ובגדים ומתנות והדבר ידוע שאפילו כבר באו הצדדים יחד, לפעמים בשביל דבר קטן מאד מתפרדת החבילה ומתבטל השידוך. ולכך, כל זמן שלא הוזהר אותם השדכן הראשון על כל הפרטים עד שלא נשאר שום דבר גדול או קטן שצריך לדבר בו, עדיין לא נגמר השידוך על ידי השדכן"⁹⁷.

91 הגהות הרמ"א, שם, סי' קפ"ה, סע' י'.

92 י"ב של שלמה, שם.

93 לברש עיר שושן, סי' קפ"ה, סע' י'.

94 עיין שו"ת נודע ביהודה, מהחזרה תנינא, חלק הו"מ, סי' ל"ז.

95 עיין שער אפרים, סי' ק"ז.

96 1793—1713.

97 נודע ביהודה, שם.

ג. השדכן בשיטות משפט אחרות

בכמה מדינות לא הכירו בזכות השדכן לתבוע דמי שדכנות. עדות למצב זה אנו מוצאים גם בספרות השאלות והתשובות⁹⁸. שיטות משפט שונות אימצו גישות שונות לתביעת השדכן לדמי שדכנות. המשפט הרומי, ובעקבותיו המשפט הציבילי, הכירו בזכות השדכן לקבל שכר⁹⁹. אולם, לעומת זאת, באנגליה, למשל, לא הכירו בזכות זו של השדכן. הסבר לכך נמצא בפסק דין מנחה בנידון שניתן בתחילת המאה ה-20, והמסתמך על פסקי דין רבים שניתנו באותה רוח במשך מאות בשנים¹⁰⁰.

לפי המשפט הפוזיטיבי בארץ אין פגם בהוזה שדכנות, ושדכן זכאי לתבוע שכר עבור טרחתו. מן המפורסמות הוא, שבתי המשפט בארץ דנים בתביעות כגון אלו, ולמרות הקשר המשפטי ההדוק בין דיני מדינת ישראל לבין המשפט האנגלי, לא התקבל מעולם עקרון זה של המשפט האנגלי בארץ. ההכרה היהודית המסורתית במוסד זה במשך דורי דורות, מנעה את שופטי הארץ מלאמץ עקרון זה¹⁰¹.

98 עיין שו"ת ראנ"ח, סי' ג'. בתשובה זו נאמר שתביעה לשכר שדכנות תידחה בערכאות של גויים כי הם לא מכירים בתביעה כגון דא. מדובר שם, כנראה, בתורכייה במאה ה-16.

99 עיין S. Story, *Commentaries on Equity Jurisprudence as Administered in England and America*, 13th ed., §1260; G. T. Bispham, *The Principles of Equity*, 8th ed., §224.

100 *Hermann v. Charlesworth* [1905], 2 K.B., p. 123.
101 עיין ע"א 13/60 אלשפרנה נ. פלוני, פס"מ, כרך כ"ו, עמ' 145, 150; א. זליקסון, פרטראות מבית המשפט, הל-אביב, תשכ"ח – 1968, עמ' 92–94.